

K stredovekému osídleniu Devína

IGOR KELLER

Dôležitým prvkom, určujúcim charakter a intenzitu osídlenia Devína v stredoveku, bola popri všeobecnom historickom a sociálno-ekonomickom vývoji aj jeho geografická poloha pri západnom vstupe do Karpatskej kotliny a na križovatke diaľkových obchodných ciest.

Archeologický pramenný materiál získaný viacerými generáciami bádateľov (Keller, 1978, s. 115—120) dokazuje kontinuálne slovanské osídlenie devínskej oblasti od 6. do 12. storočia (Stupava—Mást, Záhorská Bystrica, Devínska Nová Ves a Devín). Svojím charakterom podporuje názory našej historiografie, že slovenské Pomoravie patrilo v prvej polovici 7. storočia k územiu, na ktorom sa nachádzalo mocenské jadro tzv. Samovej ríše (Dekan, 1971, s. 566 až 568; 1976, s. 66; Eisner, 1952, s. 207—208; Chropovský—Ruttikay—Vladár, 1978, s. 284). Archeologické pramene tu súčasne dokladajú kvantitatívny nárast osídlenia v 8. storočí, do ktorého je možné datovať i najstarší horizont slovanského osídlenia devínskeho hradiska (Kraskovská, 1975, s. 80, 92).

V 9. storočí, kedy je slovenské Pomoravie spolu s priľahlým územím medzi Dunajom a Dyjou súčasťou ústrednej oblasti Veľkej Moravy, sú hradiská v Devíne a v Devínskej Novej Vsi významnou zložkou plánovite vybudovaného malokarpatského obranného systému zabezpečujúceho kontrolu dôležitého strategického bodu pri dunajských prechodoch a spolu s hradiskami v Podyjí obraňujúceho vnútrozemie Veľkomoravskej ríše pred východofranskou expanziou. Pri tejto interpretácii treba mať na zreteli, že súčasný archeologický výskum devínskeho hradiska naznačuje, že napriek jeho značne porušenému slovanskému horizontu gotickou a renesančnou zástavbou bude možné podstatne spresniť jeho funkciu v 9. storočí a doplniť tak písomné pramene (Ratkoš, 1968, s. 86—106). Dôležitým prínosom sa stali výsledky archeologických výskumov na svahoch Devínskej Kobyly, kde sa okrem ojedinelých sídliskových nálezov (Šimek, 1920, s. 33—42) odokryli na troch miestach hroby z 9. storočia (Eisner, 1940—41, s. 300—303; Keller, 1978, s. 117—118; 1979, s. 15; Kraskovská, 1963, s. 391—406). Nálezy z nich získané podstatne rozširujú štruktúru pamiatok materiálnej kultúry známu z hradiska, niekoľkými analógiami na predveľkomoravskom pohrebisku v Devínskej Novej Vsi (Eisner, 1952) dokumentujú kontinuitu slovanského osídlenia tohto mikroregiónu Devínskej brány a potvrdzujú spätosť slovanského Pomoravia s južnou Moravou v uvedenom období.

Po zániku Veľkomoravskej ríše nie je osídlenie Devína také intenzívne, ale vyvíja sa bez zásahu staromaďarských vojenských družín. Okrem materiálnej kultúry, naďalej si udržiavajúcej svoj pôvodný etnický charakter, svedčí o tom aj antropologický rozbor prikostolného cintorína z konca 10. až polovice 12. storočia na návrší uprostred hradiska (Eisner, 1940—41 a, s. 115—118; Varsík, 1940—41, s. 212—220). Cintorín patril k osade zistenej v severovýchodnej

časti hradného areálu (Plachá-Hlavicová, 1978, s. 231—237); J. Eisner (1947, s. 9) vyslovil hypotézu, že kostol tu mohol byť vybudovaný už v dobe veľkomoravskej. Na záver veľkomoravského obdobia možno zaradiť zatiaľ ojedinelý hrob z Konevovej ul. (Kraskovská, 1968, s. 57) a výkopom porušený sídliskový objekt na Lomnickej ul.

Strategický význam devínskej oblasti neobyčajne vzrástol v 13. storočí. Hrad v tomto období tvorila veža na vrchole skalného brala a ďalší vývoj uvedenej osady pokračoval v podhradí. Počas rakúsko-uhorských zápasov o Devínsku bránu (Porta Hungarica) a neskôr česko-uhorských vojen boli hrad i podhradská osada neraz spustošené (1233, 1271, 1273). Donačná listina, v ktorej Ladislav IV. (1272—1290) v roku 1288 vymedzuje západnú hranicu darovaného územia, svedčí o tom, že Devín bol majetkom uhorskej koruny. Kráľovským majetkom bol i v 14. storočí s výnimkou prvých dvoch decénií, kedy bola juhozápadná časť Bratislavskej stolice pod rakúskou nadvládou. V roku 1326 sa Devín označuje ako villa, ale v roku 1353 sa spomína už ako civitas, ktorého ďalší rozvoj podporilo aj kráľovské privilégium Ľudovíta I. Veľkého (1342—1382) z 21. 5. 1362.

Archeologické výskumy potvrdzujú architektonickú a umelecko-historickú analýzu zachovaných architektúr hradu, podľa ktorej najväčší rozmach jeho stavebného vývoja spadá do 15. a 16. storočia. V držbe devínskeho domínia sa vtedy vystriedali rody Garayovcov (1419—1460), grófov z Jura a Pezinka (1460—1521) a Báthoryovcov (1527—1605); v rokoch 1521—1526 patril Devín kráľovi Ľudovítovi II. (1516—1526).

Príprava podkladov pre vypracovanie zámeru pamiatkovej úpravy kostola sv. Križa (do roku 1788 Nanebevzatej Panny Márie) si vyžiadala aj jeho archeologický, architektonický a umelecko-historický výskum. Doteraz najstarším známym písomným dokladom o existencii devínskeho kostola je údaj o farárovi Jurajovi v listine spísanej bratislavskou kapitulou 28. V. 1307. Ďalšie údaje poskytujú listiny z 13. V. 1390 a z 27. X. 1417 a štatút ostrihomskej kapituly z roku 1397 (Fundárek, 1976, s. 278). Z hľadiska stavebných úprav objektu sú dôležité vizitácie z rokov 1562 a 1812, najmä však účty súvisiace s jeho obnovou nákladom 1510 toliarov a 89,5 denára v rokoch 1672—1673 (Sprievodca po fondoch a zbierkach Archívu mesta Bratislavy, 1955, s. 82).

Kostol, orientovaný východ-západ, je situovaný na okraji juhozápadného úbočia Devínskej Kobyly, neďaleko pohrebiska z 9. storočia, čo bolo ďalším dôvodom pre jeho uvedené výskumy. Pretože bolo potrebné rešpektovať prevádzku kostola a súbežne uskutočňované stavebné práce, výskumy sa mohli zamerať iba na predpokladané rozhodujúce časti objektu a realizovali sa prevažne sondážnou metódou. Architektonická a umelecko-historická analýza tejto pamiatky nie je ešte ukončená, no na základe archeologického výskumu je možné podstatne spresniť jej stavebné fázy, ktoré v plnej miere odrážajú stavebný vývoj hradu.

Najstaršie jadro kostola, datované do polovice 13. storočia (bočné ostenie vstupného portálu, mnichovský fenig Ľudovíta II. [1253—1294], fenig Leopolda VI. [1210—1230] a štítkový prsteň z cintorína) tvorili pozdĺžna loď zodpovedajúca veľkosťou dnešnej a pravouhlé presbytérium, ktorého uzáverový múr sa nachádza približne v strede súčasnej svätyne. Táto dispozícia sa zmenila najprv predĺžením presbytéria a jeho statickým zabezpečením opornými pilierami. Neskôr bola zo severnej strany sanktuária pristavaná ranogotická sakristia (dve pastofóriá s polychrómovou ornamentálnou výzdobou, lavabo a štrbinové okno s polkruhovým záklenkom), ktorej východný múr prekryl základy severného oporného piliera. Ďalší vývoj sakrálneho objektu vedie k vytvoreniu gotického trojlodia, prepojeného dvojicami širokých lomených oblúkov s ka-

menným ostením so skosenými hranami. Najčistejším gotickým priestorom je severná loď (tri polia krížovej klenby, päť dvojpolových okien s kružbou v lomenom oblúku), pretože v južnej lodi, postavenej vo dvoch etapách (armované nárožie približne v strede jej južnej fasády, široký priečny múr nadväzujúci naň v interiéri, stavebná škára v základových murivách), sa pôvodná krížová klenba zachovala iba v jej novšej časti. Svorník s plastickou ružicou nájdený okrem iných architektonických článkov v novovekej priečke rozdeľujúcej západný priestor južnej lode a svorník použitý v základoch barokového pilastra v hlavnej lodi dovoľujú predpokladať, že v súvislosti s budovaním bočných lodí bola krížovou klenbou zaklenutá i hlavná loď. Podľa erbov uhorského palatína Mikuláša Garaya a jeho manželky Anny Cejslskej, ktoré sú vo dvoch svorníkoch klenby severnej lode, možno nepriamo datovať túto rozsiahlu prestavbu alebo aspoň jej podstatnú časť medzi roky 1419—33, kedy bol Mikuláš Garay vlastníkom devínskeho domínia. Renesančné úpravy po vypálení kostola Turkami v roku 1529 boli dôsledne prekryté barokovou úpravou celého objektu. Pretože veža bola pri prestavbách v rokoch 1672—1673 od základov prebudovaná, nie je v nej možné vystopovať žiadne stredoveké architektonické prvky.

Z prikostolného cintorína ohradeného kamenným múrom vybudovaným pravdepodobne v 15. storočí, spomínaným v kanonickej vizitácii z roku 1562 a odokrytým v dĺžke 47 metrov, bolo preskúmaných 113 hrobov. Nálezy mincí v hroboch i v sekundárnej polohe dokladajú používanie cintorína od 13. do 18. storočia.

Pri výskume polohy „Za kostolom“ („Farská roľa“ a príslušné parcely) sa nad časťou pohrebiska z 9. storočia a pod základovými murivami dvojpriestorovej architektúry a ďalších stavebných zvyškov z 15. storočia zistili požiarové vrstvy s keramickým materiálom datovaným na sklonok 13. storočia.

Pre poznanie rozsahu a charakteru osídlenia podhradskej osady v 13. storočí a pre štúdium stredovekého keramického materiálu v devínskej oblasti je dôležitá novoobjavená lokalita na Hutníckej ul. Pod základovým murivom stavebného komplexu zo 17. až 18. storočia sa tu v roku 1980 odokryla časť požiarom deštruovaného objektu, ktorému možno vzhľadom na značné množstvo keramického materiálu a identické značky pripísať výrobný charakter.

Sledovaniu stredovekého osídlenia devínskeho podhradja sa bude i naďalej venovať pozornosť.

Literatúra

- Dekan J., 1971: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. Slovenská archeológia, 19, s.
- Dekan J., 1976: Veľká Morava. Bratislava.
- Eisner J., 1940—41: Pohřebiště z doby velkomoravské v Děvíně. Historica Slovaca 1—2. Bratislava, s. 300—303.
- Eisner J., 1940—41a: Výzkum na Děvíně v letech 1933—1937. Historica Slovaca, 1—2. Bratislava, s. 108—137.
- Eisner J., 1947: Archeologie a velehradská otázka. Časopis Společnosti přátel starožitností, 55, s. 1—10.
- Fundárek J., 1976: Nález mincí v devínském kostole. Bratislava, 8—9, s. 275—285.
- Chropovský B.—Ruttkay A.—Vladár J., 1978: SAV a 25 rokov archeologického bádania na Slovensku. Slovenská archeológia, 26, s. 245—306.
- Keller I., 1978: Súčasný stav výskumu slovanského Devína. Archaeologia historica, 3, s. 115—120.
- Keller I., 1979: K slovanskému osídleniu Devína. Pamiatky príroda, 1, s. 14—15.

- Kraskovská L., 1963: Slovanské pohrebisko v Devíne (Staré vinohrady). Slovenská archeológia, 11, s. 391—406.
- Kraskovská L., 1968: Slovanské radové pohrebisko na Devíne. Zborník SNM 62. História 8, s. 45—60.
- Kraskovská L., 1975: Slovanské nálezy z hradiska v Devíne. Zborník SNM 69. História 15, s. 73—95.
- Pfáchá V.—Hlavicová J., 1978: Osídlenie Devína v 10. až 12. storočí. Archaeologia historica, 3, s. 231—237.
- Ratkoš P., 1968: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava.
- Šimek E., 1920: Děvín. Památky archeologické, 32, s. 1—53.
- Varsík B., 1940—41: Devín a Slováci. Historica Slovaca, 1—2, s. 212—220.

Zusammenfassung

Zur mittelalterlichen Besiedlung der Burg Devín

Der Beitrag faßt die wichtigsten Erkenntnisse zusammen, die das archäologische Material aus den Forschungen bietet, welche vor allem auf die slawische Besiedlung des Burgwalls in Devín und ihre Kontuität in der Zeit nach dem Großmährischen Reich eingestellt waren. Außerdem macht der Verfasser auf die Notwendigkeit aufmerksam, der Siedlung unter dem Burgwall erhöhte Aufmerksamkeit zu widmen, wo außer dem Gräberfeld aus dem 9. Jahrhundert folgende Objekte erkundet wurden: Ein Grab und ein Siedlungsobjekt aus dem 10.—11. Jahrhundert, eine ursprünglich frühgotische Kirche mit Friedhof, auf dem bis in das 18. Jahrhundert Bestattungen stattfanden, und Siedlungsobjekte aus dem 13.—15. Jahrhundert.